

Texten är Lena Marander-Eklunds föredrag på professorsinstallationen vid Åbo Akademi den 2.12.2022.

Vardagen som folkloristiskt laboratorium

Tystnader, erfarenheter och berättelser

Beröringens kulturhistoria

I studien *Vahvat yksin, heikot silyityksin* (2013) på svenska ungefär *Ensam är stark, de svaga i famn på varandra*, skriver kulturanthropologen Taina Kinnunen om den finländska beröringens kulturhistoria. Boken baserar sig på ett material med ursprung i svar på en frågelista, som Finska litteratursällskapet skickade ut 2011. Frågelistor är enkäter där folk, vem som helst, skriver, utan givna svarsalternativ, om sina erfarenheter om det tema som efterfrågas.

Studien är på många sätt gripande, eftersom det genomgående i boken inte är berättelser om hur barn kramats av sina föräldrar, utan snarare tvärtom – den handlar om bristen på beröring och ömhet. Ibland var bristen på beröring en, av tungt arbete, präglad omständighet. Föräldrarna varken hann och orkade med kärleksbetygelser till sina barn. I ett svar som Kinnunen citerar framgår, hur en kvinna född på 1920-talet berättar om sin mamma: ”Jag har inget minne av att hon någonsin tog mig i sin famn, skulle ha

strukit mig på kinden eller klappat mig...” (Kinnunen 2013:57). En annan informant berättar att han som barn på 1930-talet, då familjen besökte fotografen, placerades i sin pappas knä. Det här var enda gången som han minns att han suttit i sin pappas famn; något som kändes både obekvämt och underligt.

Bristen på beröring var också något som lärdes ut. Under denna tid, 1930–1950-talen, uppmanades mammor att hålla regelbundna amningstider och att fostra barnen till lydnad. Att ta ett gråtande barn i famnen uppfattades som fel. Då skulle barnet lära sig att det lönar sig att gråta (Marander-Eklund 2014). Den finländska beröringens kulturhistoria är, åtminstone för många i den äldre generationen som var aktuell i studien, snarast en icke-fråga; om inte beröringen handlade om aga – något som speciellt pojkar förväntades växa upp till att tåla. (Kinnunen 2013). Studien är exempel hur man med folkloristiska metoder kan nå kunskap om sådant som annars försvinner i tystandskulturen.

Hur hänger då vardagen, tystnader, berättelser, och erfarenheter ihop. I detta föredrag ska jag med några exempel visa på sådant, som folklorister brukar forska i och vad jag själv har studerat och önskar att studera.

Folkloristen intresserar sig för vad vi människor gör, vad vi skapar, vad vi säger och tror på (McNiell 2013). Jag kommer specifikt att beakta element ”vad vi säger” i detta föredrag.

Boken om beröringens kulturhistoria är ett exempel på tystnad kring ett tema som artikuleras först när någon intresserar sig för ämnet och ställer frågor om det. Det har funnits många ämnen där tystnad rått; kroppslighet, våld och sexualitet. Även idag finns sådant folk ogärna berättar om – ni kommer alla säkert på ett sådant exempel. Tystnad och känslan av skam hänger ihop. Tillsammans kan man bryta tystnaden – något som Me too-kampanjen var ett exempel på, och något som vår doktorand Sofia Wanström studerar närmare.

Kinnunens studie är förutom ett exempel på en tystnadskultur, också ett exempel på hur folklorister ofta arbetar. Vi söker oss till teman som är vardagliga, som angår oss, och som är kulturellt intressanta. Det kan handla om sådant som uppfattas som trevligt – vi beskylls ibland för att utföra trevlighetsforskning – och sådant som är tungt och tufft. Karin Sandells avhandling om näthat mot det svenska i Finland, är ett exempel på det senare (Sandell 2022).

Vardagen som laboratorium

Vardagen är det laboratorium som folklorister för det mesta rör sig i. Vardagen kan te sig obetydlig, men såsom samtalsforskaren Viveca Adelswärd menar: ”Det är i vardagen våra känslor och tankar väcks och får arbeta. Det är i vardagen våra liv och samhällen formas.” (Adelswärd et al. 2009:10). Vardagen är ett fascinerande laboratorium bara man sätter på sig folkloristens labbrock och de glasögon som gör, att också det till synes triviala uppvisar kulturell bärkraft. Det här är också något som vi tränar studenterna i – att se det intressanta i vardagen, vare sig det handlar om outtalade regler i hur man förväntas bete sig i offentliga miljöer eller vilka maktdimensioner som kan utläsas på en kyrkogård.

Folkloristerna baserar sina studier på kvalitativt insamlat material, såsom frågelistor och intervjuer med mål att nå närhet till det vi undersöker, att se på fenomen utifrån individens perspektiv, inifrån och nerifrån snarare än att studera fenomen med utgångspunkt i samhällsstrukturer.

Vi studerar samhällsfenomen med utgångspunkt i kulturella praktiker och berättelser baserade på både individuella upplevelser och gemensamma erfarenheter. Målet är att nå förståelse för kulturella mönster och att blottlägga hur människan relaterar till olika fenomen. Det här är speciellt viktigt i situationer där dialog mellan olika grupperingar behövs, till exempel dialogen mellan vindkraftsförespråkare och motståndare.

Ett exempel på analys av vardagen är den om människors förhållningssätt till Corona-viruset våren 2020, under den vecka då undantagstillståndet infördes, och samhället stängdes ner. Jag och min kollega Fredrik Nilssons belyser hur mötet mellan människa och virus resulterade i en destabilisering av invanda rutiner, samtidigt som nya vardagspraktiker etablerades i syfte att återskapa ordning (Nilsson & Marander-Eklund 2021).

Ett annat exempel är utgivningsprojektet Vardagens rum finansierat av Svenska litteratursällskapet. Det handlar om vardagsliv i ett föränderligt 1900-tal där vi lyfter fram äldre arkivsamlingar för att ge en nyanserad bild av tiden. Projektet kommer att resultera i 3 volymer som behandlar rumsliga perspektiv på vardagsliv i Svenskfinland. Det rumsliga innebär här allt från åker och skog till skolgård och tvättstuga.

Berättelser

Individuella upplevelser och gemensamma erfarenheter kan vi ta del av i form av berättelser. Berättelser är då vår empiri och narrativanalys och kan hjälpa oss att studera hur vi förhåller oss till världen, samtiden, framtiden och det förflutna. Att berätta innebär ett meningsskapande, och genom att berätta visar vi vem vi är, vem vi vill vara och hur vi vill bli förstådda. Intresset för individers och grupper berättelser har varit stort de senaste 20–30 åren; man talar man om den narrativa vändningen (Polkinghorne 1988).

Genom berättelser blir upplevelser begripliga (Arvidsson 2022:164). Narrativ forskning kan ge uppmärksamhet till minoriteter, icke-hegemoniska grupper och kategorier. Det kan vara ett sätt att nå frånvarande kunskap om grupper som inte annars får sin röst hörd, till exempel nya invandrargrupper. Användningsområdena är otaliga.

Idag används begreppet narrativ eller berättelse om varierande fenomen. Det kan vara berättelser om politiska skeenden, där man

med berättelse snarast avser gemensamma värderingar eller budskap. Det kan vara ett företag som återger berättelsen om den bilfria staden, som ett sätt att skapa efterfrågan på elsparcyklar; det kan vara berättelser om idrottshjältar och företag som nått framgång.

Folkloristers, och andra lingvistiskt orienterade forskares användning av narrativ-begreppet, är ofta mer specifikt. Då avses berättelser med en temporal ordning, det vill säga en tidsdimension då vi berättar om sådant som hänt; men också att en berättelse har en kausalitet som innebär ett förhållande mellan orsak och verkan, en händelse som resulterat i något som anger berättelsens poäng.

Ur självupplevda, personliga erfarenhetsberättelser kan utläsas hur vi relaterar till det förflutna, omvärldens normer och vilka värden som vi uppfattar som centrala i livet. Berättelserna möjliggör även en affektiv läsning – att studera vad vi uppfattar som hotande, upprörande och glädjande. Ett exempel på berättelser om det självupplevda är doktorand Lina Metsämäkis intervjuundersökning om oavsiktliga graviditeter. I berättelserna relaterar kvinnorna till skam – inte gällande barn utanför äktenskap som under tidigare år – utan nu i relation till ett dominant kärnfamiljsideal, men också till en omdömeslöshet som kvinnorna lätt beskylls för (Metsämäki 2020).

I min egen studie om hemmafrun i Finland på 1950-talet, berättade kvinnor i den urbana medelklassen, om hur normen att stanna hemma förändrades. Att vara hemmafru var ett normalt och rätt sätt att leva på 1950-talet, medan det i slutet av 1960-talet plötsligt blev helt fel. Denna samhällsförändring upplevdes, av dem som fortsatte vara hemmafruar, som en svår tid. De berättelser som jag analyserade kommenterade samhällsutvecklingen, och tidens förändrade normer och ideal. (Marander-Eklund 2014).

Medicinsk humaniora

Jag har nu översiktligt talat om tystnad, vardag, berättelser och erfarenheter. Det är mycket man som folklorist kunde undersöka:

t.ex. vår relation till alternativ medicin. Jag ska avslutningsvis ta upp ett forskningsfält som jag menar har stor potential: Medicinsk humaniora – ett tvärvetenskapligt forskningsområde, med mål att se hela människan i mötet med vården. (Hansson 2019).

Man kan säga att medicinsk humaniora står på (minst) två ben. För det första önskar den inverka på blivande läkares värderingsförmåga och professionella förhållningssätt. Ett exempel på detta är då medicinstuderande läser skönlitteratur för att utveckla sin empatiska förmåga, för att på så sätt säkerställa ett gott patientmöte. Men det handlar också om konstens betydelse för hälsan, samt att kritiskt undersöka grundläggande antaganden inom medicin och hälsa.

Det andra är att Medicinsk humaniora undersöker hur hälsa och sjukdom upplevs subjektivt; det vill säga sjukdomsberättelser, sådant som folklorister sysslat med i årtionden. Ett färskt exempel på det är doktorand Maria Holmbergs studie om personers, med diabetes typ 1, sjukdomsberättelser med fokus på patientens möte med sjukdomen och med vården.

Högst på min önskelista är att ingå i ett samarbete kring medicinsk humaniora, där forskare från olika ämnen samsas kring förståelsen av hur sjukdom upplevs samt betydelsen av humaniora i vården och i världen.

Lena Marander-Eklund

Litteratur

- Adelswärd, Viveka et al. 2009. Den väsentliga vardagen. I: *Den väsentliga vardagen: några diskursanalytiska perspektiv*. Av Anna Sparrman, Jakob Cromdal, Ann-Carita Evaldsson och Viveka Adelswärd. Stockholm: Carlsson.
- Arvidsson, Alf 2022. *Kulturanalys och metakultur*. Lund: Studentlitteratur.

- Hansson, Christofer 2019. Humaniora i ständig förvandling. Nyttan och relevans i forskning och utbildning under 2010-talet. I: *Kultur X. 10-talet i kulturvetenskaplig belysning*, red. Höög, Victoria; Kärholm, Sara; Nilsson, Gabriella. Lund: Lunds universitet. <https://www.diva-portal.org/smash/get/diva2:1537129/FULLTEXT01.pdf>
- Kinnunen, Taina 2013. *Vahvat yksin, heikot silytyksin: Otteita suomalaisesta kosketuskulttuurista*. Helsinki: Kirjapaja.
- Marander-Eklund, Lena 2014. *Att vara hemma och fru. En studie av kvinnligt liv i 1950-talets Finland*. Helsingfors: Svenska litteratursällskapet.
- McNeill, Lynne 2013. *Folklore rules. A fun, quick, and useful introduction to the field of academic folklore studies*. Logan, Utah: Utah state UP.
- Mestämäki, Lina 2020. Kärnfamiljsideal och skamlösa kvinnor. Skam i personliga erfarenhetsberättelser om oavsiktliga graviditeter. I: *Kulturella perspektiv* 4/2020.
- Nilsson, Fredrik & Marander-Eklund, Lena 2021. "Vad håller folk på med?": En studie av Coronaviruset, självreglering och kulturella stereotyper. I: *Tidskrift för kulturforskning* 1/2021.
- Polkinghorne, Donald 1988. *Narrative Knowing and the Human Sciences*. Albany: State university of New York.
- Sandell, Karin 2022. *Parasiter och "Bättre Folk": Affekt i näthat mot det svenska i Finland*. Åbo: Åbo Akademis förlag.